

УДК 343.77

Р.О. БОДНАРЧУК, Львівський національний університет ім. І. Франка

ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ МАЙНА: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Ключові слова: знищення майна, пошкодження майна

Дослідження питання про кримінальну відповідальність за знищення або пошкодження майна в історії вітчизняного кримінального законодавства є дуже важливим, адже вивчаючи та узагальнюючи досвід минулого, можна уникнути помилок і зробити достовірний прогноз на майбутнє [1, с.1-2]. Проведений аналіз законодавчих джерел свідчить про те, що відповідальність за знищення або пошкодження майна була передбачена на всіх історичних етапах розвитку України.

Потрібно зазначити, що певний вклад у дослідження питання знищення чи пошкодження майна у радянський період зроблено у працях М.М. Гернет, О.О. Жижиленка, М.М. Ісаєва, П.С. Матишевського, Б.С. Нікіфорова, С.І. Сироти, І.С. Тишкевича та інших, присвячених загальним питанням кримінально-правового вчення про злочини проти власності. Єдиною монографічною працею того періоду по знищенню чи пошкодженню майна була робота Б.С. Волкова «Ответственность за уничтожение и повреждение имущества по советскому уголовному праву». В сучасній науці кримінального права питання знищення чи пошкодження майна в окремих аспектах досліджувалися у наукових працях таких російських вчених, як А.Г. Безверхова, А.І. Бойцова, Г.Н. Борзенкова, Г.В. Веріної, С.А. Єлісеєва, А.Н. Ігнатова, Н.О. Лопашенко, В.В. Мальцева, В.І. Плохової, Е.С. Тенчова та ін. В Російській федерації проблема знищення чи пошкодження майна була предметом дисертаційних досліджень Є.В. Нікітіної (2000 р.), Л.М. Файзра-

хманової (2002 р.), Є.М. Плютиної (2005 р.), А.М. Шаріпова (2005 р.), І.І. Коваленко (1995 р.), С.А. Тимко (2000 р.) та І.Г. Шевченко (2007 р.). Однак, в сучасній українській науці відсутнє ретроспективне дослідження еволюції норм зі знищення чи пошкодження майна в історії кримінального права України, не проведений порівняльний аналіз відповідальності за ці злочини у різних історичних епохах.

Тому метою даної статті є дослідження еволюції норм про відповідальність за знищення чи пошкодження майна в історії кримінального права України та провести порівняльний аналіз відповідальності за ці злочини у різних історичних епохах.

Найголовнішою історичною пам'яткою права Київської Русі є Руська Правда, Коротка, Розширена та Скорочена редакції якої слугували основною підставою для здійснення правосуддя на протязі декількох століть. За Руською Правдою, поняття злочину трактувалося як «обида», незалежно від того, чи було це нанесення матеріальної, фізичної або моральної шкоди [1, с.34]. У статтях Руської Правди йшлося про встановлення права власності не тільки на землю й угіддя, але й на рухоме майно: коней, знаряддя виробництва, тощо, тому велику увагу приділи майновим злочинам: крадіжкам (татба), підпалові, пошкодженню рухомого майна [2, с.77-80]. Руська Правда проводила диференціацію кримінальної відповідальності за знищення чи пошкодження майна за предметом посягання (наприклад, знак власності на бортних деревах або самі дерева, що встановлювали межі (ст.ст.65 та 66 Розширеної Руської Правди), «бортъ» (колода для бджіл, дерева із бджолами в дуплі, пасіка) (ст.ст.68, 69 Розширеної Руської Правди), коні чи інша худоба (ст.80 Розширеної Руської Правди), «гумно» (місце зберігання хліба у скиртах) чи подвір'я (ст. 80 Розширеної Руської Правди) [3, с.1-192]. Винному загрожував або великий штраф (3-12 гривень), що означав передовсім захист самого принципу приватної

власності, або ж «поток», під яким малися на увазі різні види розправи, в першу чергу конфіскація майна та вигнання з общини або перетворення в холопа.

Під час перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського діючими джерелами права були Руська Правда, руське звичаєве право, судейник Великого князя Казимира 1468 року [4, с.51-54], а згодом – перший (1529 року), другий (1566 року) та третій (1588 року) Литовські статутути. Серед злочинів проти майнових прав статутути передбачали відповідальність за знищення чи пошкодження чужого майна та підпал [1, с.85-86]. Оскільки, в тому чи іншому вигляді Руська Правда увійшла до складу чи слугувала одним із джерел цих актів, то можна простежити майже ідентичні положення щодо відповідальності за знищення або пошкодження чужого майна, наприклад, щодо відповідальності за знищення чужого бортного дерева [3, с.1-192]. У юридичній термінології Литовських статутів терміном «майно» позначалася річ, рухома річ, володіння (рос. – «имение»), конкретно названі у статтях речі. Отже, кримінально-правовий захист Литовські статутути надавали лише власності на уречевлене майно [5, с.24].

Судейник 1497 року (далі по тексту – «Судейник») поряд із такими злочинами проти майнових прав, як розбоек та крадіжкою (татбою), передбачав відповідальність за знищення чи пошкодження чужого майна, зокрема за: підпал (статті 7 та 9 Судейника), неповернення боргу через втрату майна (ст.55 Судейника), потраву худобою посівів (ст.61 Судейника), пошкодження чи знищення межових знаків земель (заорювання та перекошування меж та границь) (ст.62 Судейника). Підпал вважався особливо тяжким злочином поряд із вбивством, розбоек та крадіжкою і карався смертною карою. Велику увагу Судейник приділяв охороні права власності на землю. Зокрема, за потраву худобою посівів згідно зі ст.61 Судейника від-

повідальність ніс не власник худоби, а особа, чия загорожа виявилася несправною. Стаття 62 Судейника передбачає відповідальність за знищення межових знаків земель (заорювання та перекошування меж та границь). Якщо раніше Руська Правда передбачала за такого роду діяння лише штраф, то Судейник встановлює різну відповідальність в залежності від того, кому належить земля. Адже, якщо земля належить феодалові, то винного б'ють батоном та позивачеві відшкодовується шкода, а якщо селянину – то винний сплачує штраф та відшкодовує шкоду [6, с.67-72, 87-88, 92-93].

Положення про відповідальність за знищення чи пошкодження чужого майна, що містить Судейник 1550 року дещо змінені. Наприклад, стаття 61 Судейника 1550 року передбачає обов'язкове застосування смертної кари до «зажигальників» і в тому випадку, коли майна винного недостатньо для відшкодування позивачеві заподіяної шкоди, тобто унеможлиблює передачу винного позивачу для відробітку боргу. Виняток становить нове положення статті 12 Судейника, яка стосується випадку перемоги на «полі» відповідача у справі за підпал, адже в такому випадку винний повинен найти поручителів, а якщо не знайде, то підлягав тюремному ув'язненню. Стаття 86 Судейника 1550 року змінює санкцію статті 61 Судейника 1497 року, оскільки покладає відповідальність за «потраву» посівів худобою не на ту особу, чия загорожа була несправною, а на власника худоби [6, с.134, 150, 167].

У 1743 році з'являється проект першого Кодексу українського права «Права, за яким судиться малоросійський народ» (далі по тексту – «Права»), який так і не став офіційним джерелом права, однак його норми реально діяли [1, с.125]. У «Правах» досить багато уваги приділялося охороні чужої власності від протиправних посягань («обида», «шкода», «насильство»), спрямованих на знищення або пошкодження чужого майна, навіть встановлюється право вбити та заподіяти

ушкодження нападнику, який умисно знищує межі, худобу, хліб та інші речі (артикул 32 глави 21 «Прав»). При цьому, відповідальність може полягати у сплаті штрафу, арешті чи смертній карі та відшкодуванні збитків потерпілому або ж лише у відшкодуванні збитків потерпілому в залежності від особи винного та потерпілого. Глава 19 «Прав» охороняє конкретно визначене і назване в пунктах майно від посягань («насилна обида»), спрямованих на їх знищення чи пошкодження, диференціюючи відповідальність не лише за предметом посягання а й за виною особи, тобто наявність чи відсутність умислу - «умышленно», «нарочно», «ненаочно», «неумышленно», «небреженіємъ» (наприклад, за ненавмисно чи випадкове спалення чи пошкодження сосни чи дубу з бджолами чи пасіки передбачений штраф у розмірі 2 рублі 40 копійок, а навмисно – 3 рублі) чи випадку - «по случаю», «Бжью паче попущенію, а не людской причине» (наприклад, згідно п.2 арт.7 глави 19 «Прав» особа, яка спричинила підпал випадково, працюючи в лісі чи на полі, звільняється від відповідальності (ані штрафу, ані відшкодування заподіяних збитків).

Умисні підпали замків, міст, сіл, подвір'я чи будинку, де проживають люди чи зберігається хліб, худоба та інше, каралося спаленням винного, його помічників та радників на вогні з відшкодуванням з їх майна шкоди (арт.8 глави 19 «Прав»). Предметами посягань, спрямованих на знищення чи пошкодження майна також виступають: чужі дерева, садове фруктове дерево чи виноградний кущ (п.п.1, 2 арт.1 глави 19), звірі в чужих пушах (арт.8 глави 19), риба в чужих озерах, трава на чужих сінокосах (арт.10 глави 19 «Прав»), сітки для ловлі птиці та соколине гніздо (арт.11 глави 19 «Прав»), чужі старих чи молоді бобри (артикул 12 глави 19 «Прав»), чужа худоба (п.1 та 2 арт.2 глави 22 «Прав») [7, с.73, 334-341, 347-350, 374-378, 403-406]. Слід зазначити, що на відміну від Литовського Статуту 1588 року, в «Правах»

вперше зроблено спробу помістити в одному розділі посягання, що пов'язані зі знищенням чи пошкодженням чужого майна, та встановлення чітко визначених як штрафів, так і розмірів відшкодувань за певний вид майна, вказаного безпосередньо в «Правах».

У південних районах (так званій Новоросії) застосовувалися норми російського законодавства, у деяких випадках ще дотримувалися і норм звичаєвого права [1, с.124]. Соборне уложення, прийняте на Земському соборі 1649 року, охоплювало всі діючі правові норми і діяло до розробки Зводу законів Російської імперії. У статтях 4, 5, 6 та 9 Глави II Соборного уложення серед державних злочинів передбачається відповідальність за державну зраду, яка вчиняється шляхом умисного підпалу міста чи дворів у вигляді смертної карі та конфіскації всього майна не лише тієї особи, яка вчинила підпал, а й дружини, дітей та інших родичів таких зрадників, які «відали про зраду» [8, с.81, 86-88]. Главою VII «Про службу всіх ратних людей Московської держави» Соборного уложення передбачена відповідальність за «потраву та витолочення» кіньми хлібу у вигляді відшкодування подвійного розміру заподіяної шкоди та покарання на розсуд, бо санкція невизначена.

Що стосується відповідальності за потрапу полів чи луків, то Соборне уложення у статті 208 Глави X «Про суд» передбачає за такі діяння цивільно-правову відповідальність. У більшості випадків за пошкодження чи знищення майна відповідальність полягає у відшкодуванні заподіяної шкоди (щодо знищення бобрів в чужих угіддях (ст.214 Соборного уложення), висічення чужого хмільника (ст.215 Соборного уложення), зіпсування пташиної принади дьогтем, часником чи іншим чином (ст.216 Соборного уложення), а за деякі – навіть у битті батогом та відшкодуванні заподіяної шкоди (щодо зіпсування пташиної принади дьогтем, часником чи іншим чином (ст.ст.216 - 217 Соборного уложення)). Така традиція йде ще від Руської

Правди. В ряді випадків законодавець встановлює відповідальність в одній статті одночасно і за знищення, і за крадіжку чужого майна, передбачивши однаковий вид та розмір покарання (наприклад, за порубку чи крадіжку будь-якого дерева зі саду (ст.221 Соборного уложення).

Мабуть, такий підхід має своє логічне пояснення, адже в обох випадках особа раз і назавжди позбавлена власності та можливості отримати від неї прибуток. Соборне уложення розрізняє діяння невинні («без хитрости» чи «ненарошным делом»), винні («с хитростию»), а серед них умисні («нарочным делом») та необережні («небереженьем»). Наприклад, згідно зі статтею 223 Соборного уложення передбачається відповідальність за спричинення в лісі пожежі через необережність пастухів чи умислу будь-якої іншої особи, внаслідок якої будуть знищені бортне дерево та бджоли або звірі та птиці з цього лісу повтікають. Однак, якщо це трапиться без вини особи («без хитрости»), то вона не підлягає відповідальності взагалі. Найважче покарання у вигляді кваліфікованої смертної кари - спалення винного передбачено за умисний підпал чужого обійстя через неприязнь чи для розкрадання (стаття 228 Соборного уложення). Досить суворе покарання передбачене Соборним уложенням за знищення межових знаків у вигляді биття батогами та поміщення в тюрму на один тиждень з обов'язковою виплатою потерпілому по 5 рублів за кожен межу та відновленням межі до попереднього стану (ст.231 Соборного уложення). Приділено увагу в Соборному уложенні й заподіяння шкоди тваринами в залежності від форми вини діянь їх власників. Оскільки, якщо шкода буде заподіяна умисно (наприклад, «натравив собаку, яка порвала плаття»), то винний зобов'язаний відшкодувати шкоду в подвійному розмірі (ст.281 Соборного уложення). Якщо ж шкода тваринами (собакою, коровою, биком чи козлом) була заподіяна через необережність її власника («не тримали на прив'язі»), то він

відшкодовує лише заподіяні (реальні) збитки (ст.284 Соборного уложення).

Як бачимо, у Соборному уложенні яскраво простежується підхід, коли кримінально-правова відповідальність поєднується із цивільно-правовою, а в окремих випадках й замінюючи її. Знає Соборне уложення й інститут необхідної оборони, який звільняє особу від обов'язку відшкодування шкоди (наприклад, ст.282 Соборного уложення - вбивство собаки вручну без зброї, обороняючи себе) [8, с.86-100, 136-142, 150, 232-233, 251-252, 262-263, 269, 275-283, 315-325, 415-416, 437-438].

Найбільший інтерес з кримінально-правових актів доби Петра I становить Артикул військовий 1715 року, який містив головним чином норми кримінального права, що стосувалися не лише військових злочинів, а й політичних та загально кримінальних. Майнові злочини караються досить жорстко (колесування, спалення, повішання, відсікання голови, шпіврутени, відсікання носа та вух, каторга). Наприклад, у статті 58 розділу 6 Артикулу військового встановлена відповідальність за недбале ставлення («зіпсує чи зламає») до обмундирування та зброї (рушниці, заступу, спису, шпаги чи щось інше з припасів) у вигляді «жорстокого гоніння шпіврутенами» та з обов'язковим відрахуванням із платні винного вартості ремонту. Якщо ж особа умисно заподіє ушкодження своєму коню з тим щоб ухилитися від військової служби, то винному розпорювали ніздрі та відсиляли на каторгу (ст.63 розділу 6 Артикулу військового).

Найбільшу увагу знищенню чи пошкодженню майна приділено в окремому розділі 21 «Про підпали, крадіжки та грабежі», диференціювавши відповідальність як за формою вини, предметом посягання, так і за місцем вчинення діяння. Зокрема, передбачена відповідальність за: 1) самовільне без наказу в поході умисне вчинення підпалу міста, села, церкви, школи, лікарні чи млину, або пошкодження печі чи обійстя, а також селянсь-

ке збіжжя та інше (ст.178); 2) руйнування без дозволу та наказу церкви, школи, духовних домів чи лікарень у завойованому місті чи фортеці (ст.104 розділу 14); 3) пожари у квартирі чи де інде через необережність («недбалістю» й «необережністю») (ст.179 розділу 21 та ст.87 розділу 11). В Артикулі військовому є норми, що стосуються інституту випадку (безвинного спричинення шкоди). Наприклад, частина 2 статті 87 розділу 11 коли пожежа виникла безвинно раптово, тому що «при раптових випадках ніхто відповідальності не несе». У статті 203 розділу 22 передбачений ще один предмет посягання – вивішені урядові укази та розпорядження. У порівнянні з Соборним уложенням Артикул військовий містить значно більше складів злочинів проти власності, а склади злочинів сформульовані більш точно та чіткіше ніж у Соборному уложенні. Положення, сформульоване ще в Соборному уложенні – «покарати так, щоб іншим, дивлячись на це, відпало бажання так чинити», збереглося в Артикулі військовому у повній мірі. Поряд з цим збереглися різні покарання за однакові злочини для осіб, які належать до різних станів (наприклад, стаття 45) [9, с.314-346, 361-376, 385-388].

У 1840-1842 роках на території всієї України було введено в дію Звід законів Російської імперії 1832 року [1, с.124], тому джерелами кримінального права в Україні в цей період стали 15-ий том Зводу законів Російської імперії 1832 року (далі по тексту – «Звід законів») та Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року, яке з певними змінами у 1857 році було внесене у 15-ий том Зводу законів. Звід законів включав в себе значно чіткіші формулювання, більш точні визначення у порівнянні з раніше діючими законами, але поряд з цим й надмірну подрібненість певних злочинних діянь, адже, замість загальних формулювань закон часто встановлює надзвичайно конкретні індивідуальні ознаки складів злочинів і в той же час використовує досить часто відсильні санкції

до інших своїх статей для визначення міри покарання [10, с.160-161, 166]. Норми про знищення та пошкодження майна зосереджені у підрозділі I та II розділу XII «Про злочини і проступки проти власності приватних осіб» Зводу законів, загалом у 26 статтях, більшість з яких мають частини. Відповідальність за знищення та пошкодження майна приватних осіб диференційована в залежності від:

1) форми вини: умисно вчинені (наприклад, ст.2182) чи з необережності (наприклад, ст.2195 – необережне спричинення пожежі та ст.2200 – необережне затоплення майна);

2) за способом та предметом знищення чи пошкодження майна: а) будь-яким способом: сади, огорожа, збіжжя, луки, тварини (ст.2181), знаряддя чи снасті для полювання та рибальства (ст.2182), граничні межі та інші знаки (ст.2184), чужі письмові акти та документи (ст.2203); б) способом підпалу: житлове приміщення (ст.2185), нежитлові приміщення, крамниці, комори чи магазини з товарами та припасами будь якого іншого роду, крім життєво важливих і військових (ст.2188), власне застраховане майно (ст.2191), інше рухоме та нерухоме майно, зазначену статтях 2186, 2187, 2192, 2193; в) способом вибуху пороху, газу чи інших легкозаймистих речовин: будь яке чуже майно (ст.2196); г) способом затоплення: чужі луки, поля, сади, городи, ліси, склади збіжжя, інших життєво важливих запасів чи товарів (ст.2197), копальні (ст.2198), кораблі, житлові будівлі та місця перебування людей, цілі міста та села (ст.2199); д) будь яким способом, крім вище зазначених: чужі будівлі, кораблі, ліси, сади, городи, копальні (ст.2201), будь яке рухоме майно (ст.2202); е) шляхом зараження хворобою чи отруєння: чужа худоба та інші свійські тварини (ст.ст.2204 та 2205), риба у річках та ставах (стаття 2205);

3) мети (з метою привласнити собі чи іншій особі частину чужої нерухомої власності чи з іншою протизаконною метою (стаття

2184), поширити пожежу по всьому місту, селищі чи їх більшій частині (стаття 2186), отримати грошовий прибуток, внаслідок спалення власного застрахованого майна (стаття 2191);

4) за наявності чи відсутності людей та іншого майна під час вчинення діяння, спрямованого на знищення чи пошкодження майна, однак лише в тому випадку, коли винний без зусиль міг та повинен був передбачити небезпеку, яка загрожувала присутнім людям (наприклад, частина 1 статті 2188 – підпал нежитлового приміщення, в якому в той час не було людей або корабля без людей та інших кораблів на близькій відстані, частина 4 статті 2188 – підпал нежитлового приміщення, в якому в той час знаходились люди, ч.2 ст.2186 та інші статті);

5) співучасть у злочині чи проступку (вчинене бандою – ч.2 ст.2186, ч.2 ст.2192);

6) часом вчинення діяння (підпал вночі – ч.3 ст.2186, ч.3 ст.2188, підпал в час засухи чи сильного вітру – ч.2 ст.2192);

7) стадією вчинення злочину чи проступку та наявністю або відсутністю в діяннях винного дійового каяття, яке виступає обставиною, що пом'якшує покарання (наприклад, замах на підпал - стаття 2189, дійове каяття («пожежу погасив винний самостійно чи з допомогою людей, яких скликав на допомогу», «сприяв гасінню пожежі та відверненню її шкідливих наслідків») – частини 1 та 2 статті 2189, готування до підпалу – стаття 2190) [11, с.552-565].

Новим для Зводу законів, у порівнянні з раніше діючим законодавством, є встановлення кримінальної відповідальності за знищення чи пошкодження вогнем майна, яке належить винному та яке є застрахованим, з метою одержання грошового прибутку (стаття 2191). Раніше діюче законодавство не знало й таких способів знищення чи пошкодження чужого майна, як затоплення, вибух пороху, газу чи інших легкозаймистих речовин, шляхом поширення заразної хвороби чи отруєння. За допомогою обставин, які

пом'якшують (наприклад, дійове каяття) чи обтяжують (наприклад, наявність людей чи іншого майна, яким могла бути заподіяна шкода) покарання законодавцем формулюються привілейовані та кваліфіковані склади знищення та пошкодження майна.

Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року (далі по тексту – «Уложення 1845 року») крім знищення та пошкодження майна приватних осіб, передбачає й інші випадки умисного чи необережного заподіяння шкоди майну. Зокрема: знищення чи пошкодження встановлених на публічних місцях хрестів, зображень Спасителя, Богородиці, всіх святих та ангелів з мотивів явної неповаги до християнської віри (стаття 230); пошкодження, спотворення чи знищення, виставлених у публічних місцях, портретів, статуй, бюстів чи іншого зображення імператора (стаття 268) (невідомий раніше діючому законодавству склад злочину); знищення чи пошкодження будь якого роду акту чи документа, які слугують доказом права держави на майно (частина 5 статті 275); підпал майна під час повстання проти влади (стаття 289); та інші, передбачені у статтях 301-304, 330, 331, 333-340 (ст.223, 234, 238, 241, 245-246, 254-257, 343, 350, 354, 358-359 [10]). Як Звід законів, так і Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року мали надто громіздку систему покарань з явно вираженим становим характером, характерним для феодального права. Зазначені акти спробували відмежувати кримінальне законодавство від адміністративного, однак чіткого відмежування так і не здійснили.

У зв'язку з проведенням реформи поліції 1862 року та судової реформи 1864 року була здійснена наступна спроба більш чітко відмежувати кримінальну відповідальність від адміністративної шляхом виключення з Уложення 1845 року багатьох статей (однак терміни «злочин» та «проступок» залишилися) та прийняття у 1864 році «Статуту про покарання, що накладаються мировими судьями» (далі по тексту – «Статут 1864 року»),

який передбачав відповідальність лише за проступки. Однак, як зауважували дослідники, це законодавство «внесло остаточну темноту у питання про різницю злочинів та проступків» [10, с.172]. Статут 1864 року передбачав відповідальність за такі малозначні злочини та проступки, спрямовані на знищення чи пошкодження чужого майна: знищення чи пошкодження встановлених згідно вказівки влади попереджуючих та межових знаків без корисливої мети (ст.32); пошкодження тротуарів, містків, мостових, доріг та шосе чи перил, каналів, стовпів, дерев, що на них знаходяться (ст.70); пошкодження на дорогах мостів, переправ, греблі, дамби (ст.72); спричинення пожежі внаслідок необережного поводження з вогнем та недотримання правил пожежної безпеки в житлових та нежитлових приміщеннях, кораблях, плотах, близько біля лісу, збіжжя на корені чи зжатої соломи, сіна, садів, мостів чи будівель (ст. 88-98); пошкодження на чужій території дерев (ст.145 та 158); пошкодження чужих канав, огорож чи рухомого майна (без вказівки на форму вини вчиненого діяння) (ст.152); забій чи скалічення чужих тварин (ст.153) та інші, передбачені у статтях 33, 101, 111, 140, 147-149 [12, с.399-416].

У 1903 році було прийняте нове Кримінальне уложення, в якому питання знищення чи пошкодження майна, знаків чи інших предметів регулювалося аналогічно до Зводу законів та Уложення 1845 року, за винятком покарань, які втратили свою надмірну громіздкість та відсильний характер. Натомість, Кримінальне уложення 1903 року (далі по тексту – «Уложення 1903 року») містить ще й нові, невідомі раніше діючому законодавству, норми. Наприклад, одним з можливих діянь об'єктивної сторони державної зради виступає знищення складів засобів для нападу та захисту від ворога чи предметів військового харчування, приведення у непридатний стан сухопутних чи водних шляхів сполучення, телеграфів чи телефонів, інших засобів зв'язку різних частин армії (ч.5 ст.108).

Уложення 1903 року передбачає відповідальність за участь у натопці людей, який діючи узгодженими силами учасників, вчинить: пошкодження чужого майна з мотивів релігійної, расової чи станової ворожнечі, або через економічні відносини, чи через слухи, що порушують громадський спокій (п.1 ч.1 ст.122); знищення складів зброї чи військових припасів, завод з виготовлення зброї чи знарядь, укріплення, військовий корабель, залізничні шляхи, телеграф чи телефон, монетний двір, державне казначейство чи кредитну установу (п.2 ч.1 ст.123). У ч.2 ст.392 передбачено спеціальний вид знищення судна – заборонене законом розведення вогню на березі біля маяка. Одним із можливих випадків знищення чи пошкодження пароплава, судна, поїзду чи паровозу є неприйняття капітаном (особою, яка керує) під час небезпеки належних заходів для рятування пароплава, судна, поїзду чи паровозу, пасажирів чи екіпажу, або ж покинення ним зазначеного транспорту перш ніж інші люди його покинуть (ст.495). Уложення 1903 року, як і Звід законів та Уложення 1845 року, пошкодження перепон відносить згідно статті 512 до способів вчинення проникнення до чужого будинку чи приміщення. Важливим нововведенням Уложення 1903 року є диференціація кримінальної відповідальності у статті 547 за умисне пошкодження чужого майна в залежності від розміру заподіяної шкоди, адже спричинення шкоди, яка перевищує 500 рублів є складом з обтяжуючими ознаками, а малозначне пошкодження – з пом'якшуючими ознаками. Однак, законодавець не наводить суми, до досягнення якої це діяння буде вважатися малозначним. Основний склад пошкодження чужого майна теж не містить мінімального розміру заподіяної шкоди чужому майну. Названо в Уложенні 1903 року ще два випадки кримінальної відповідальності за пошкодження власного майна: 1) коли це пошкодження, зважаючи на властивості й розташування предметів, умови вчинення цього діяння, завідомо за-

грозувало поширенню пожежі, вибуху, затопленню будівлі, суду, інших приміщень (ст.562); 2) пошкодження власного рухомого майна, що перебуває у заставі чи під арештом (п.2 ч.1 ст.607). В Уложенні 1903 року також закріплені підстави звільнення від кримінальної відповідальності за необережне пошкодження чужого майна, а саме, коли винним самостійно чи іншими особами за його вказівкою усунута небезпека, або ж на самому початку припинена дія пожежі, вибуху чи затоплення (ст.569) [13, с.24-33, 38-60, 98-101, 108-114, 121-124]. Не можна не звернути увагу на той факт, що розділ 30 Уложення 1903 року включав в себе статті, які встановлювали відповідальність за пошкодження майна, не подаючи визначення терміну «пошкодження». Однак, з тексту його статей видно, що під пошкодженням майна розумілось діяння, яке полягало у приведенні речі в такий стан, в якому вона назавжди чи тимчасово не може бути використана за своїм призначенням. Потрібно сказати, що в Кримінальному уложенні терміни «знищення та пошкодження майна», прийняті попереднім законодавством, були замінені загальним терміном «пошкодження». Таке законодавче вирішення пояснюється позицією авторів Уложення, які вважали, що пошкодження чужого майна проявляється не лише у формі його псування, але й знищення, яке вже охоплюється поняттям пошкодження, якому властиво багато ступенів, починаючи зі самого незначного, що впливає на суть або призначення речі чи, закінчуючи її повним знищенням [14, с.125].

На західноукраїнських землях, що входили до складу Австро-Угорської імперії, основними джерелами кримінального права були Кримінальні кодекси 1787 року (Йосефіна), 1803 року (Францішкана) та Угорське кримінальне уложення про злочини і проступки 1879 року [1, с.180-181], в яких теж були норми, що охороняли майно від знищення чи пошкодження, однак без такої надмірної диференціації, як у вищезгаданому

законодавстві.

У першому Кримінальному кодексі Української РСР 1922 року (далі по тексту – КК УРСР 1922 року) було передбачено окремий розділ, який стосувався майнових злочинів – розділ VI «Майнові злочини». Поряд з цим, кримінальна відповідальність за знищення чи пошкодження майна була передбачена й у інших статтях Особливої частини, зокрема, в статтях 65, 75, 92, 95 та 100. У розділі VI «Майнові злочини» містяться такі склади злочинів, спрямованих на знищення чи пошкодження майна, як: 1) стаття 196 – умисне знищення чи пошкодження майна, належного установі, підприємству чи приватній особі; 2) стаття 197 – умисне знищення чи пошкодження будь-якого майна шляхом підпалу, затоплення чи будь-яким іншим загально небезпечним способом (є нормою, яка містить обтяжуючі ознаки); 3) частина 1 статті 197-1 – умисне пошкодження майна залізничного, водного чи повітряного транспорту чи майна телеграфного і телефонного, яке порушило чи могло порушити належне функціонування зазначених видів транспорту чи телеграфного або телефонного сполучення, а також умисне пошкодження оборонних споруд; 4) частина 2 статті 197-1 – необережне пошкодження майна залізничного, водного чи повітряного транспорту чи майна телеграфного і телефонного, оборонних споруд, яке стало наслідком недодержання встановлених правил [15, с.450-496]. Як бачимо, КК УРСР не притаманна значна диференціація відповідальності за знищення чи пошкодження чужого майна у порівнянні з попередньо аналізованим законодавством.

У 1927 році був прийнятий Кримінальний кодекс Української РСР (далі по тексту – КК УРСР 1927 року). Слід зазначити, що, незважаючи на існування у КК УРСР 1927 р. окремого розділу VII «Майнові злочини», більша частина статей по знищенню та пошкодженню майна розташовані поза межами цього розділу (в розділі II «Про злочини проти порядку управління»), адже законодавець,

розміщуючи певну статтю в тому чи іншому розділі, часто не дотримується взятого критерію. Зокрема, тут передбачено окрім загальних норм по умисному знищенню або пошкодженню майна (ст.75 – умисне знищення чи пошкодження майна, належного державним, громадським та кооперативним організаціям чи підприємствам, а також електропроводки та засобів зв'язку; ст.189 - умисне знищення чи пошкодження майна, що належить приватним особам), й спеціальні, предметом яких виступає лише певне майно (наприклад, залізничні чи інші шляхи сполучення, споруд на них, попереджувальні знаки, рухомий склад та кораблі (ст.56-30), та інше майно, передбачене у статтях 75-1, 75-2, 75-2а, 75-3, 76). Предметом необережного знищення чи пошкодження майна виступають належні радгоспам, машино-тракторним станціям чи колгоспам трактори та сільськогосподарські машини (ст.75-4), морський телеграфний кабель (ст. 76), рухомий склад, шляхи, дорожні споруди (ст.56-30) та повітряне судно чи наземне обладнання для польотів (ст.56-31). Кримінальна відповідальність за необережне знищення чи пошкодження майна, що перебуває у приватній власності відсутня. Окрім цього знищення та пошкодження майна є ознаками складів таких злочинів, як «Бандитизм», «Масові безпорядки» та «Втеча з-під варти чи місця ув'язнення». Новим положенням є встановлення кримінальної відповідальності за створення реальної небезпеки пошкодження чи знищення майна (ст.56-30). Простежується закономірність, що покарання за знищення чи пошкодження майна, що перебуває у приватній власності є набагато легшим ніж за аналогічні діяння щодо державного майна, що може свідчити про пріоритет охорони у той час державної форми власності над приватною [16, с.20-24, 30-32, 43, 57, 139].

Кримінальний кодекс Української РСР 1960 року (далі по тексту – КК УРСР 1960 року), формулюючи диспозиції статей щодо знищення чи пошкодження майна, викорис-

товує не лише такі терміни як «знищення» та «пошкодження», але й «вчинення погрому, підпалу, вибуху», «зруйнування», «загибель», «псування (зіпсування)», «поломка», «потрава» та «каліцтво». КК УРСР 1960 року здійснює охорону державного, колективного та приватного майна не лише у главі II «Злочини проти державної та колективної власності» та главі V «Злочини проти індивідуальної власності громадян», а й статтях інших глав Особливої частини цього кодексу (статті 60, 71, 78, 78-1, 86-2, 91, 127, 144, 147-2, 147-3, 159, 189-5, 193, 198-2, 205, 207, 207-1, 217-1, 217-2, 244, 245, 247, 248, 261) [17]. У главі II передбачена відповідальність як за умисне (ст.89), так і за необережне знищення та пошкодження державного чи колективного майна (ст.90). Кваліфікуючими ознаками умисного знищення чи пошкодження цього майна названі підпал, зокрема й підпал лісових масивів, інший загально небезпечний спосіб, а також наслідки у вигляді людських жертв або особливо великої шкоди. Відповідальність за необережне знищення чи пошкодження державного чи колективного майна настає, якщо це спричинило людські жертви або інші тяжкі наслідки, при відсутності ознак злочину проти громадської безпеки. Що ж стосується індивідуального майна громадян, то статтею 145 глави V передбачено відповідальність лише за умисне знищення чи пошкодження зазначеного майна. Кваліфікований склад злочину утворюють практично ті ж ознаки, що й у ст.89 цього кодексу, крім спричинення тяжких наслідків. Зустрічаються у КК УРСР 1960 року випадки невідповідності між назвою та диспозицією статті, коли у назві статті вказано лише пошкодження, а у диспозиції статті ще й знищення майна (наприклад, стаття «Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів»).

Кримінальний кодекс України 2001 року (далі по тексту – КК України), на відміну від КК УРСР 1960 року, відмовившись від охорони державної та приватної власності у різ-

них розділах, передбачив кримінальну відповідальність як за умисне, так і за необережне знищення або пошкодження чужого майна, незалежно від форми власності, у розділі VI «Злочини проти власності» (статті 194 та 196) [18]. Законом України № 270-VI від 15.04.2008 року [19] були внесені зміни до примітки статті 185 й таким чином визначені, раніше оціночні поняття шкоди у великому та особливо великому розмірі при умисному знищенні або пошкодженні чужого майна. Передбачає КК України й відповідальність за спеціальні види знищення чи пошкодження чужого майна, в яких певний вид майна є ознакою іншого самостійного складу злочину або знищення чи пошкодження майна є способом вчинення більш тяжкого злочину (наприклад, ст.ст.113, 194-1, 252, 258, 292, 298, 338, 347, 352, 357, 360, 378, 399, 411 та інші).

Дослідження питання кримінальної відповідальності в історії вітчизняного законодавства дозволяє зробити висновок про доволі складний процес становлення цього інституту, який на своїх початках характеризувався надмірною подрібненістю діянь зі знищення чи пошкодження майна, коли замість загальних формулювань, закон встановлював надзвичайно конкретні індивідуальні ознаки складів злочинів, водночас, часто встановлюючи абсолютно невизначені санкції за їх вчинення, та, носячи становий характер, здійснював розподіл складів злочинів не за родовим об'єктом, а за суб'єктом вчинення злочину, відсутністю поділу на галузі права та наступними проблемами з приводу розмежувань кримінальної та адміністративної відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кульчицький В. С. Історія держави і права України : навч. посібн. / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. – Львів : Тріада плюс, 2000. – 400 с.
2. Юшков С. В. Русская Правда: происхо-

ждение, источники, ее значение / С. В. Юшков. – М. : Юридическая литература, 1950. – 380 с.

3. Тихомиров М. Н. Пособие для изучения Русской Правды / М. Н. Тихомиров. – Москва : Изд-во Московск. ун-та, 1953. – 192 с.

4. Гончаренко В. Д. Хрестоматія з історії держави і права України / В. Д. Гончаренко, О. Д. Святоцький. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 800 с.

5. Антонюк Н. О. Кримінальна відповідальність за заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою / Н. О. Антонюк. – Львів : ПАІС, 2008. – 216 с.

6. Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. – Т. 2. Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. – М. : Юридическая литература, 1985. – 519 с.

7. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. / упор. та авт. нарису К. А. Вислоблоков ; відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко. – К. : НАН України та ін., 1997. – 546 с.

8. Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. – Т. 3. Акты Земских соборов. – М. : Юридическая литература, 1985. – 512 с.

9. Российское законодательство X-XX веков: в 9 т. – Т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма. – М.: Юридическая литература, 1986. – 512 с.

10. Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. – Т. 6. Законодательство первой половины XIX века. – М. : Юридическая литература, 1988. – 432 с.

11. Сводъ законовъ Российской имперіи, изданія 1857 года. Томъ пятнадцатый. Законы уголовные. – Санкт-Петербургъ: Въ Типографіи Второго Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества канцеляріи, 1857. – 948 с.

12. Российское законодательство X-XX веков : в 9 т. – Т. 8. Судебная реформа. – М. : Юридическая литература, 1991. – 496 с.

13. Уголовное уложение // Приложение къ Собр. указ. и расп. прав за 1903 г. – 1903. – № 38. – Отд. 1. – 144 с.

14. Есипов В. В. Уголовное уложение 1903 года, его характер и содержание / В. В. Есипов. – Варшава : Тип. Варш. учеб. окр., 1903. – 180 с.

15. Михайленко П. П. Борьба с преступностью в Украинской ССР: в 2-х т. – Т. 1. 1917-1925 гг. / П. П. Михайленко. – К., 1966. – 831 с.

16. Уголовный кодекс Украинской ССР: Официальный текст с изменениями на 10 октября 1954 г. и с приложением постановлено-систематизированных материалов. – Москва : Госюриздат, 1954 – 139 с.

17. Кримінальний кодекс України : від 28.12.1960 р. // ВВР України. – 1961. – № 2. – Ст. 14.

18. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» : від 15.04.2008 р., № 270-VI // ВВР України. – 2008. – № 24. – Ст. 236.

19. Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001 р. // ВВР України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

Боднарчук Р. О. Знищення або пошкодження майна: історичний аспект / Р. О. Боднарчук // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 46–56 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10bromia.pdf>

На підставі аналізу законодавчих актів, що діяли на українських землях, автором характеризуються положення щодо відповідальності за знищення чи пошкодження майна, зокрема, щодо предмету цих посягань, способів їх вчинення, покарань, що за них передбачалися, у різних історичних епохах.

***

Боднарчук Р.О. Уничтожение или повреждение имущества: исторический аспект

На основании анализа законодательных актов, которые действовали на украинских землях, автором характеризуются положения относительно ответственности за уничтожение или повреждение имущества, в частности, относительно предмета этих посягательств, способов их совершения, наказаний, которые за них предполагались, в разных исторических эпохах.

***

Bodnarchuk R.O. Elimination or Damage of Property: Historical Aspect

On the basis of analysis of legislative acts which operated on Ukrainian land, the author characterizes positions in relation to responsibility for elimination or damage of property, in particular, relatively to the article of these encroachments, characters of their fulfillments, punishments which were assumed for them, in different historical epoch.